

ГУМОР ЯК ФЕНОМЕН ВІКТОРІАНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ (НА ПРИКЛАДІ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕМАТИКИ)

У цій статті досліджений вікторіанський гумор як важлива складова англійського менталітету. Висвітлюються наступні аспекти: вікторіанське почуття гумору як феномен британської культури; сприйняття війни у вікторіанському гуморі; місце армії та військових сил у гумористичній думці.

Ключові слова: гумор, вікторіанська епоха, Велика Британія, англійське суспільство, суспільне життя, "Панч", жарт, солдати.

Вважається, що жителі Британських островів, за винятком, мабуть, ірландців, позбавлені почуття гумору. Особливо поширена ця точка зору по відношенню до шотландців. Стівен Поттер у "Почутті гумору" (1954 р.) стверджував, що ХІХ ст. було, по суті, першим століттям, в яке англійці по-справжньому придбали ту якість, яку він і зробив назвою своєї роботи [14; Р. 27]. Дана тема маловивчена; тим більше яскравими та цікавими є роботи, що аналізують явище класичного англійського гумору, наприклад, "Вікторіанський клоун" Дж. Бреттона, що вийшов в 2006 р., і Енн Фезерстоун з Королівського коледжу Холлоуей, Лондонський університет. Класичними дослідниками середини ХХ ст. є С. Поттер, Р. Оурел. Європейськими видавництвами ведеться робота по перевиданню рідких друкарських творів ХІХ ст., що повинне привести до зростання ентузіазму дослідників.

Напружене за силою думки, переламне ХІХ ст. дало Великій Британії низку блискучих письменників-гумористів, сатириків, талановитих драматургів. Серед провідних майстрів можна назвати знаменитий дует Уільяма Швенка Гілберта (1836-1911) і Артура Сеймура Саллівана (1842-1900), братів Крукшанков Айзека Роберта (1789-1856) і Джорджа (1792-1878), Джона Тенніела (1820-1914), Джона Ліча (1817-1864). Розважав глядачів цирковий клоун Томас (Том) Лоуренс, чия діяльність припала в основному на 1850-1870-і рр. і який видав збірку своїх жартів. Яскравою зіркою на небосхилі англійського гумору у вікторіанську епоху виник журнал "Панч", редакторами якого були Марк Лемон (1809-1870), Генрі Мейхью (1812-1887), Том Тейлор (1817-1880), Ширлі Брукс (1815-1874), сер Френсис Каулі Бернанд (1836-1917), сер Оуен Сімен (1861-1936). Через двадцять років після того, як стартував "Панч", тобто в 1861 р., почав виходити відомий гумористичний журнал "Фан" ("Fun"). З драматичного на гумо-

ристичний шлях перейшов тоді двоохсотлітній театр "Друрі Лейн". Не менш жваво працювала думка серйозних авторів: писали Чарльз Діккенс, Уільям Теккерей, Томас Карлайль, Джордж Еліот – "демократ", "філософ", "поет" та "провісник" [10; Р. 3, 37, 75, 117], яких есеїст Уільям Семюел Ліллі (1840-1919) називав серед чотирьох найбільш великих, на його думку, англійських гумористів ХІХ ст. А поміж тих видатних фігур, які запа-м'яталися та увійшли до історії, скільки ж імен залишилися невідомими – незліченні жартівники-ілюстратори, що за якими-небудь причинами побажали зберегти своє авторство в таємниці, мініатюристи, комедіанти, публіцисти!

У всьому різноманітті вікторіанського гумору (можливо, саме тому, що він такий багатопликий) можна виділити декілька форм, в яких знаходилося індивідуальне почуття гумору, коли воно ставало суспільним і загальнодоступним. Як найважливіша соціальна і політична проблема, війна і діяльність військових міністрів і різних мілітаристів займали значне місце в думках жартівників-вікторіанців, що били переважно точковими ударами прямо в свою ціль. Слід зазначити яскраву рису, незмінно властиву суспільній жартівливості в будь-які часи: вічні цінності і все, що є уможлядного, зустрічали мінімум узагальнень і абстракцій; об'єктами жартів ставали завжди живі люди, що мали ім'я та чітко визначене місце в суспільстві; суб'єктами були популярні, актуальні події, реакція громадськості на яких ще не встигла охолонути. Давно забуте минуле витягувалося на світ лише для того, щоб зробити натяк на тодішнє сьогодення.

Популярною формою висловлення іронії стали карикатури; наприклад, відомими карикатурами про Кримську війну були патріотичні "Що Микола почув у раковині" (1854), "Британський лев почув у щура"; події конфлікту в Індії відобразилися у "Помсті британського лева бенгальському тигрові" [8; Р. 398]. Як правило, ретельно виписувалися найдрібніші деталі малюнка, також він інколи супроводжувався підписом, який допомагав зрозуміти його сенс або звертав увагу читача на основні акценти, зроблені карикатуристом. Важливе значення для того, які матеріали публікувалися, мала приналежність головного редактора до певної політичної партії; ліберали, на відміну від консерваторів, традиційно виступали проти війни. Таким чином відбувалося групування авторів одних й тих самих поглядів довкола відповідного їм друкарського видання. Наприклад, два головних гумористичних журналу – "Панч" і "Фан" (останній виходив кожної середи за ціною в один пенні) – мали відповідно консервативну і ліберальну політичну приналежність, яка, проте, особливо не підкреслювалася і не впадає в очі читачеві, який перегортає сторінки журналів.

Кримська війна часто згадувалася як символ невдачі, безсилля уряду, поперженності британської нації і її військової честі: "Все так само погано, як було за часів Кримської війни. Наша армія стає нам все дорожча, а здатність її менша, ніж в будь-якої іншої армії в світі" [7]. "Пояснення мирного договору", що ознаменував кінець Кримської війни, – вірш (без вказівки авторства), в якому у вигляді діалогу батька, що укладає спати свою допитливу дитину, яка задає йому питання, викладена незадоволеність середньостатистичного англійця умовами миру [9; Р. 119]. Проте, у формі віршів гумор в опублікованому вигляді зустрічався мало; це можна пояснити відсутністю місця на сторінці або небажанням редакторів відводити його під настільки розріджені рядки, як вірші. Наприклад, в тому ж "Панчі" матеріали були розташовані настільки тісно, що колонки ледве не накладаються на сусідні. Редактори цього гумористичного журналу були дуже вимогливими у виборі пропонованих віршів, і те, що друкувалося, дійсно звертало на себе увагу і заслуговувало на те, щоб це запам'ятати. У відповідь на новини, які з'явилися в пресі, про те, що уніформою для нової Ірландської гвардії збираються ввести килт, "Панч" відреагував нарочито обуреним, стилізованим під "ірландську англійську" мову, віршем із грою слів "kilt" і "killed" [5; Р. 24].

Випускалися збірки анекдотів [6], серед яких була присутня безліч гумористичних описів історичних подій або веселих випадків, спогади, щоденники, різні твори оглядового характеру. Ілюстрації, що здобули популярність, могли бути видані окремою книгою, як це сталося, наприклад, з сорока однією картинкою авторства Жоржа дю Морье, який спочатку друкував їх у "Панчі" [11]. Часто головними персонажами комедій, веселих пісень і всіляких жартів ставали представники середнього класу, інколи – американці [3; Р. 282, 284].

Політична сатира доповнювалася зображенням англійського характеру, мислення, звичок англійців, їх дивацтв та ексцентричності. У щоденниках, написаних нібито якоюсь вікторіанською леді в 1880-х рр., розповідалася наступна історія. Одного дня аристократ лорд Хартінгтон, Говард Расселл, військовий кореспондент "Таймс", редактор тієї ж газети Джон Тадеус Делейн і ще одна людина, чиє ім'я не називалося, їхали у Йоркшир, щоб відвідати знайомих. По дорозі розмова зайшла про Кримську війну; в рамках цього зав'язалася дискусія про точну дату однієї з битв. Г. Рассел сказав, що може легко встановити число, оскільки його щоденник при ньому. Оскільки вже сутеніло, слабкому на зір Г. Расселу довелося передати щоденник Дж. Делейну, який, почавши читати, почервонів і ткнув автора щоденника кулаком із словами: "Ах, ти ж несусвітний

мерзотнику!" Пасаж, що, як виявилось, настільки образив його, мав наступний вигляд: "Двадцять друге лютого. Я одержав сьогодні листа від Делейна, що повний новин про Лондон і лондонців, адже він такий жадливий брехун, що я навіть не знаю, вірити хоч одному його слову чи ні" [13; Р. 119-121].

Найбільш вдалим жартами у вікторіанську епоху вважалися саме такий неумисні випадки. У. Гілберт "ніколи (у своїй кращій дні) не відпускав жартів, які, можливо, очікувалися від нього. Це було дуже важливо для вікторіанця" [4; Р. 47]. Це є доказом елітарності англійського гумору, оскільки у вищих колах аристократії гумором вищого сорту, висловленим публічно, вважалася якраз імпровізація. Це відносилось, ясна річ, лише до повсякденної мови, розмов у суспільстві, а не до опублікованих зразків аристократичного англійського гумору, що були плодами продуманого, завчасного аналізу сучасної вікторіанським політикам.

Англійці досить спокійно сприймали смерть і невимушено жартували про неї. Політик-консерватор і юніоніст Генрі Джеймс Боттомлі (1857-1934) в своїх спогадах, які він вирішив написати у вигляді збірки анекдотичних випадків, згадував веселу історію, яку йому одного дня розповіли. Під час англо-бурської війни якийсь солдат, про якого повідомлялося, що він був убитий в битві і чиє ім'я навіть потрапило до офіційних списків загиблих, повернувся назад; сержант, його начальник, зробив позначку: "помилково загинув". Солдата помістили до госпіталю, але, на жаль, через декілька тижнів він помер від отриманих ним ран. Цей факт доніс до сержанта полковник того ж полку, після чого була зроблена третя позначка: "загинув ще раз за наказом полковника" [1; Р. 71]. Незворушність у використанні прийомів і тому, що сьогодні здалося б делікатним, відрізняла вікторіанський гумор від подальших культурних трансформацій, що привнесли в нього заборони. Мабуть, єдиним табу було підняття статтевих питань, навіть непряма згадка. У цьому ще раз виявилася елітарність і аристократичність англійського гумору вікторіанської епохи, який міг бути нещадним (наприклад, до політичних опонентів), але ніяк не вульгарним. Англійські солдафони в збірках анекдотів ввічливо розмовляли з пані, вміли, хоч іноді, поводитися галантно, не користувалися міцними виразами в оточенні жінок і терпляче зносили дурацці, які раз у раз говорили або допускали жінки, будь вони світськими леді чи лише Кітті або Мері-Енн із сусідньої вулиці.

Гумор вікторіанської епохи, який базувався на широкій хвилі суспільного висміювання Наполеона ("Непа") часів війни із Францією початку XIX ст., збільшений на основі політичної сатири, "виключно самодостатній,

однорідний, виповнений веселості, настільки упевнений в тому, що було хорошою формою, а що – ні" [12; Р. 286], втратив свою силу під впливом "безрадісного гніту" подій назрівання Першої світової війни, що наводили смуток в англійському суспільстві. Передвоєнна психологічна напруженість вбивала необхідну для жартівливості легкість сприйняття. Тонка витонченість англійського гумору і його глибока, навіть класова, елітарність розсіялися в соціальних проблемах початку ХХ ст.

Що стосується ХХІ ст., то, згідно "Дейлі Мейл", "жарти дев'ятнадцятого століття сьогодні нас вже не розсмішать" [15], хоча, мабуть, не варто стверджувати так категорично. Щоб зрозуміти жарт, треба бути ознайомленим із епохою та різними її обставинами, але багато з того, що піддавалося критиці у вікторіанський час, зберігається і тепер, – і це настільки ж смішно, наскільки й актуально. Адже, наприклад, жоден сучасний солдат у жодній державі не стане заперечувати, що "краща картина на військову тему – зображення твоєї плати" [5; Р. 24], а кращий спосіб "приготувати дезертира", "дуже просте та популярне блюдо" – це погано поводитися з армією: "візьміть солдата... наповніть його голову образами. Додайте маленьку зручну можливість, і ви отримаєте... вашого дезертира" [5; Р. 78]. Уряд, що урізує фінансування армії, – органу, що був створений спеціально, щоб захищати його, – завжди піддаватиметься осміянню, і це буде ще ввічлива і м'яка критика. Вікторіанські жартівники з "Панча" використали гру термінів: "Військовий уряд робить заходи по перетворенню зайвої кількості кавалеристів на піших солдат. Ми не знаходимо нічого безглузлого в цій ідеї, як заявляють деякі. У нас вже є Кінна піхота. Тепер у нас з'явиться і Безкінна Кавалерія" [5; Р. 22]. Цілком можна зрозуміти тонку іронію, направлену у бік військового міністерства, яке скорочувало удвічі розміри своєї грошової підтримки (з £ 160 000 до £ 80 000) своїм проектам заради того, щоб провести покращення власних внутрішніх справ [2]. Таким чином, можна сказати, що класичний англійський гумор є живим, доки залишаються всі соціальні проблеми і потворності, проти яких він був направлений.

Англійський класичний гумор був багатообразним, різноплановим, він відчув на собі боротьбу партій і суспільних рухів, які додали йому таке яскраве забарвлення, але збірний образ від безлічі авторів, якими б різними вони не були, засвоїти легко. Кризь нагромадження картин і політичних метафор зі сторінок, що давно пожовтіли, перед нами проступає загальна особистість вікторіанського гумориста як універсального критика своєї епохи. Його роблять вічно живим ті якості, які рушають уперед сам розвиток людства: енергія думки, що б'є через край, пріоритет практичного ро-

зуму, непідроблена пошана до мудрості та нетерпимість до дурості, впевненість в своїх переконаннях і в тому, що є добре, а що є погано, і, найголовніше, – чітке уявлення про те, що треба зробити, щоб винищити погане і дати запанувати добру. Місцем дії у жартах майже завжди виступала сама Англія, рідше – куточки Британської імперії або держави-суперники. Вікторіанців не дуже турбувало, як їх сприймають за кордоном, набагато більший інтерес викликала поведінка самих англійців, що опинилися на війні. Військова політика, спроби реформування армії і розподіл бюджету були практично невичерпними джерелами для висміювання в пресі, але в мемуарах частіше були присутні історії про певних людей. Рідка згадка імен політиків, названих в тексті відомими, або абстрактна, натякуюча передача їх, передбачали впізнанність персонажів, тобто спрямованість гумору була миттєвою та актуальною по відношенню до суспільно-політичних новин та подій.

Незважаючи на те, що в англійській суспільній думці військова тематика була однією з найпоширеніших, лінія актуалізації сюжету, що чітко просліджується, прив'язки його до певного періоду часу, коли як простір майже завжди обкреслювався кордонами озброєних конфліктів або воєн, свідчить про те, що британські жарти про війну, солдат, армію, міністрів і так далі можна вважати підвидом політичної сатири.

Skrypnichenko-Kovalskaya M.S.

HUMOUR AS A PHENOMENON OF THE VICTORIAN PUBLIC OPINION; BASED ON THE MILITARY THEMES

In the article the Victorian humour as a significant and fully fledged part of English mentality is studied. The following aspects of the problem are taken up: Victorian sense of humour as a phenomenon which is influenced by British culture; perception of war in the Victorian humour; the place of army and army forces in the humourous thought.

Key words: humour, Victorian, army, Great Britain, English society, social life, Punch, joke, soldiers

Скрипниченко-Ковальская М. С.

ЮМОР КАК ФЕНОМЕН ВИКТОРИАНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ (НА ПРИМЕРЕ ВОЕННОЙ ТЕМАТИКИ)

В данной статье исследуется викторианский юмор как важная составляющая английского менталитета. Освещаются такие аспекты, как викторианское чувство юмора в качестве феномена британской культуры, восприятие войны в викторианском юморе, место армии и вооружённых сил в юмористической мысли.

Ключевые слова: юмор, викторианская эпоха, Великобритания, английское общество, общественная жизнь, "Панч", шутка, солдаты

Джерела та література

1. Bottomley J. *Humour in politics: Notes and anecdotes of 25 years' political life and experiences.* – 122 p.
2. *Charivaria // Punch, or The London Charivari.* – 1903. – April, 8.
3. Charney M. *Comedy: a geographic and historical guide.* – Vol. 1. – Westport: Greenwood Publishing Group, 2005. – 663 p.
4. Chesterton G. K. *The Victorian Age in Literature.* – Teddington: Echo Library, 2008. – 80 p.
5. Cleaver R. *Mr. Punch on the warpath: Humours of the army, the navy and the reserve forces.* – London: Bradbury, Agnew & Co., 1910. – 191 p.
6. *English jests and anecdotes: Short tales for travellers.* – London: J. M. Dent & Co., 1900. – 252 p.
7. *Essence of Parliament. Extracted from the diary of tory, M. P. // Punch, or The London Charivari.* – 1892. – March, 19.
8. Everitt G. *English caricaturists and graphic humourists of the nineteenth century: How they illustrated and interpreted their times.* – London: Swan Sonnenschein, Le Bas & Lowrey, 1886. – 427 p.
9. Howe W. *English wit and humor.* – Philadelphia: George W. Jacobs & Co., 1898. – 220 p.
10. Lilly W. *Four English humourists of the nineteenth century: Lectures delivered at the Royal Institution of Great Britain in January and February, 1895.* – London: John Murray, 1895. – 192 p.
11. Maurier G. du. *Pictures of English Society.* – New York: D. Appleton & Co., 1884. – 89 p.
12. Orel H. *The world of Victorian humour.* – New-York: Appleton-Century-Crofts, 1961. – 292 p.
13. Partington W. *Echoes of the 'eighties, leaves from the diary of a Victorian lady.* – London: Eveleigh Nash Company Limited, 1921. – 239 p.
14. Potter S. *The sense of humour.* – London: Penguin Books, 1964. – 276 p.
15. Wilson A. *Victorian humour wasn't a barrel of laughs // Електронний ресурс.* – Режим доступу: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-399680/Victorian-humour-wasnt-barrel-laughs.html>